

VISOKO OBRAZOVANA RADNA SNAGA KAO FAKTOR PRIVLAČNOSTI STRANIH DIREKTNIH INVESTICIJA

Aleksandra Pavlović¹, Mladen Radišić², Andrea Ivanišević³

¹Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad, Srbija

^{2,3}Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad, Srbija

¹aleksandra_pavlovic@icloud.com, ²mladenr@uns.ac.rs, ³andrea@uns.ac.rs

Acknowledgement: The authors acknowledge the financial support of the Provincial Secretariat for Higher Education and Scientific Research, within the Project No. 142- 451-2516/2017-01/02

Kratak sadržaj: U savremenim uslovima poslovanja, razvoj ljudskih resursa ima sve veći značaj za privredni rast i razvoj zemlje. Ulaganje u kvalitet visokog obrazovanja ne treba posmatrati kao trošak, već kao investiciju. Važno je da visokoškolske ustanove imaju blisku vezu sa tržištem rada. U zemljama u razvoju, uključujući i Srbiju, ovo najčešće nije slučaj, ne postoji bliska veza između nauke i privrede, što za rezultat ima odlazak visokokvalifikovanih kadrova iz zemlje. Takve zemlje često rešenje vide u stranim direktnim investicijama (SDI). Međutim, strani direktni investitori prilično su obazrivi po pitanju ulaganja kapitala, a najprivlačnija im je visokoobrazovana, produktivna i lako prilagodljiva radna snaga na promene iz okruženja u farmaceutskom sektoru i sektoru informacionih tehnologija, kao i u inženjerskoj delatnosti. Oni su spremni da uposle takvu radnu snagu i adekvatno je plate, jer će ista biti motivisana i doneti visok profit u budućnosti. Zbog toga je potrebno raditi na stvaranju konkurentne ekonomije zasnovane na znanju, prilagoditi nastavne programe potrebama stranih investitora i zadržati visokostručni kadar na novim radnim mestima stvorenim iz SDI. Sa ulaskom SDI raste konkurencija na tržištu rada a ljudi se opredeljuju za više nivoe obrazovanja kako bi poboljšali svoje sposobnosti i postali konkurentni na tržištu rada. Cilj ovog rada je da kroz pregled istraživanja pojedinih autora ukaže na značaj visokog obrazovanja u privlačenju SDI.

Ključne reči: Visoko obrazovanje/Radna snaga/SDI

HIGHLY EDUCATED WORKFORCE AS A FACTOR OF ATTRACTIVENESS OF FOREIGN DIRECT INVESTMENTS

Abstract: In modern business environment, the development of human resources is highly important for the economic growth and development of the country. Investing in the quality of higher education should not be considered as an expense, but as an investment. It is important that higher educational institutions have a close connection with the labor market. In developing countries, including Serbia, this is usually not the case, there is no close connection between science and the economy, which results in the departure of highly qualified staff from the country. Such countries often see the solution in foreign direct investments (FDI). However, foreign direct investors are quite cautious about capital investment, and the most attractive to them is a highly educated, productive and easily adaptable workforce to changes in the environment in the pharmaceutical and IT sector, as well as engineering. They are ready to employ such a workforce, with competitive salaries, as they will be motivated and bring high profits in the future. Therefore, it is necessary to work on creating a competitive knowledge-based economy, adapting curricula to the needs of foreign investors, and retaining highly qualified staff in new jobs created from FDI. With the entry of FDI, competition in the labor market is growing, and people opt for higher levels of education in order to improve their skills and become competitive in the labor market. The aim of this paper is to point out the significance of higher education in attracting FDI through a review of the research by some authors.

Key Words: High education/Workforce/FDI

1. UVOD

Visokoobrazovana radna snaga sve se više posmatra kao važan faktor privlačenja SDI, a obrazovanje kao važna investicija pojedinca. Zajedničko za obe analizirane strane, radnu snagu i strane direktne investitore, jeste upravo investicija. S jedne strane, radna snaga koju čine pojedinci sa svojim znanjem, veštinama i radnim iskustvom, čini investiciju u svoje obrazovanje, dok s druge strane strani direktni investitori čine investiciju u investicione projekte u zemlji domaćinu. Obe strane odriču se određene koristi u sadašnjosti kako bi ostvarile uvećanu korist u budućnosti. Pojedinci ulažu energiju mozga, mišića i nerava, novčana sredstva, kao i godine u školovanje, a strani direktni investitori ograničeni kapital u investicioni projekat u zemlji domaćinu, jer očekuju da će taj inicijalni trošak u budućnosti biti pokriven većim prihodom u vidu zarade tj. profita. Postoje dva tipa efikasnosti [1] sa kojima se suočavaju obrazovni sistemi u svetu: interna i eksterna. Interna efikasnost odnosi se na

sposobnost obrazovnog sistema da koristi inpute obrazovnog sektora u cilju pružanja usluga visokog kvaliteta, dok se eksterna efikasnost odnosi na proizvodnju visokokvalifikovane radne snage koja će biti usklađena sa tražnjom na tržištu rada. Ona je odraz adekvatnosti obrazovnog sistema sa tržištem rada. Obrazovni sistem zemlje u kojoj je ova adekvatnost postignuta sposoban je da broj godina školovanja odrazi fer prihodima čoveka koji se je školovao. Takav obrazovni sistem teži savršenoj, direktnoj korelaciji između godina školovanja i zarada radnika. Međutim, u mnogim zemljama u razvoju, među kojima je i naša zemlja, javlja se slučaj narušene korelacije, kada radnici različitih nivoa obrazovanja i stručnosti bivaju nagrađeni istom ili sličnom platom. Tada su oni sa visokim nivoom obrazovanja demotivisani i obično donose odluku da bolje plaćena radna mesta potraže van granica zemlje. Zbog toga je važno da zemlja sačuva stručnjake i spreči narušavanje pomenute korelacije, a nastavni planovi fakulteta moraju uzeti u obzir tražnju za visokokvalifikovanim radnom snagom na tržištu rada.

U stručnoj literaturi navodi se veliki broj faktora privlačnosti SDI, kao što su: veličina tržišta, infrastruktura, i sl. Kao jedan od najznačajnijih faktora navodi se tržište rada, a u poslednje vreme, sve više i nivo obrazovanja radne snage. Stranim investitorima posebno je važna sposobnost zemlje domaćina da apsorbira nove tehnologije, a za to je potrebna visokoobrazovana radna snaga. Zemlje koje ne ulažu u ljudski kapital ostaju neprivaćne stranim direktnim investitorima, osim onih resursno orijentisanih, koji su u potrazi za jeftinom radnom snagom pogodnom za njihove „radionice znoja“ i eksploataciju.

2. PREGLED LITERATURE

Agnieszka i Tomasz [2] u svom radu navode da tip investicija (radno-intenzivne ili kapitalno-intenzivne) može biti od presudnog značaja za donošenje odluke o investicionoj lokaciji od strane stranih direktnih investitora. U slučaju kapitalno-intenzivnih investicionih projekata, zbog prisustva modernih tehnologija, strani investitori su u potrazi za visokostručnom radnom snagom, dok kod radno-intenzivnih investicionih projekata ključnu ulogu u privlačenju SDI ima pristup jeftinoj radnoj snazi. Moderne kompanije koje koriste moderne tehnologije imaju potrebu za visokostručnim kadrom, i zato promovišu visok nivo obrazovanja širenjem obrazaca koji su razvijeni unutar njihovih organizacija i tako utiču na mentalitet zaposlenih.

Sjored i saradnici [3] smatraju da SDI imaju važan uticaj na ekonomski rast zemlje domaćina, a posebno njihova dva tipa – vertikalne i horizontalne SDI, koji imaju različit uticaj na akumulaciju ljudskog kapitala i obrazovanje. Vertikalne SDI orijentisane su na povećanje efikasnosti poslovanja i za takve investitore posebno su privlačne zemlje sa jeftinom radnom snagom. Ovi investitori, u cilju postizanja što veće efikasnosti [4], radnicima nude niske plate, što za posledicu ima demotivisanost populacije za dalje usavršavanje i obrazovanje. S druge strane, horizontalne SDI su tržišno orijentisane i takvi investitori imaju za cilj da podrže tržišni razvoj zemlje domaćina, spremni su da radnicima ponude visoke plate u zamenu za njihovu visoku stručnost, što za posledicu ima motivisanost populacije za usavršavanje kroz više nivoe obrazovanja.

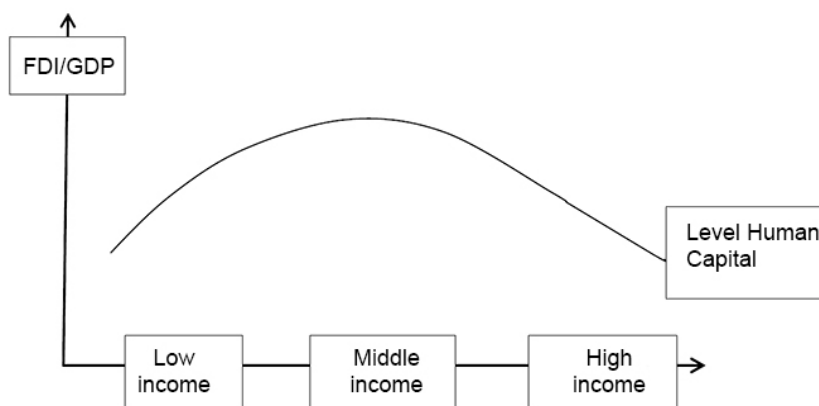
Galina i Mingzhi [5] istraživali su efekte SDI u zemlji domaćinu. Pošli su od pretpostavke da je zemlja stranog direktnog investitora ekonomski jača od zemlje domaćina, da se radi o kapitalnom ulaganju, investitor deo proizvodnje alokira u zemlju domaćina, gde su troškovi proizvodnje niži, i radi se o proizvodnji poluproizvoda. Proizvodnja poluproizvoda u zemlji domaćinu je za inostranog investitora troškovno efikasna. Obim proizvodnje poluproizvoda u zemlji domaćinu raste, proizvodi postaju stručno-intenzivni (za njihovu proizvodnju potreban je visokostručni kadar), dolazi do rasta tražnje za visokokvalifikovanim radnom snagom, i dolazi do rasta zarada. Povećana tražnja za visokokvalifikovanim radnom snagom imaće različite efekte, u zavisnosti od elastičnosti relativne ponude. U slučaju kada je relativna ponuda elastična, više premije za veštine dovode do pomeranja radne snage iz zone nekvalifikovane u zonu kvalifikovane, raste udeo visokokvalifikovane radne snage u ukupnoj radnoj snazi, tj. tražnja za visokokvalifikovanim radnom snagom raste, što rezultira rastom prosečne zarade. Međutim, u praksi, kretanje radne snage od nekvalifikovane do kvalifikovane najčešće je skup i dugotrajan proces, zato je mnogo verovatnije da će relativna ponuda u kratkom roku biti neelastična. U ovom slučaju došlo bi do značajnijeg rasta premije za veštine, ali to ne bi imalo uticaja na strukturu radne snage, dok bi u dugom roku došlo do povećanja udela kvalifikovanih radnika u strukturi zaposlenih. Pomenuti autori zaključili su da će SDI imati manji uticaj na nejednakost plata u zemljama sa boljim kapacitetom apsorpcije, koje imaju bolji pristup obrazovanju, kao što su razvijene zemlje domaćini, dok je obrnuti slučaj sa nerazvijenim i zemljama u razvoju.

Constantina i saradnici [6] u svom radu bavili su se ispitivanjem uloge ljudskog kapitala, veština i kompetencija u zemljama sa prilivom SDI, i to zemljama članicama Evropske unije EU-15 i centralnim i istočnim zemljama članicama. Veliki značaj pridali su podeli između stručnog i teorijskog obrazovanja. Rezultati istraživanja koja su sprovedi pokazali su da postoji velika razlika u pogledu stručnog i teorijskog obrazovanja. Na primer, sistem obrazovanja u Austriji je takav da studenti još od srednje škole pa do fakulteta stiču mnogo više praktičnih znanja, obrazovni programi usklađeni su sa potrebama tržišta rada, pa nakon završetka fakulteta nalaze posao u struci i bivaju adekvatno plaćeni za svoj rad, dok u nekim drugim zemljama studenti u toku školovanja dobijaju mnogo više teorijskog znanja, što je karakteristično i za našu zemlju, koja se trenutno nalazi na putu članstva ka EU.

Mazhar i Natalia [7] uzeli su visoko obrazovanje kao primarnu varijablu u svom istraživanju, nasuprot srednjem obrazovanju, s jedne strane jer je ono neobavezno, pa stoga bliže odgovara na individualne podsticaje iz

ekonomskog okruženja, a s druge strane jer više odgovara sve složenijoj i sofisticiranijoj prirodi tehnologije koja se koristi u modernoj industriji i oblasti usluga. Tokom perioda istraživanja, od 1999. do 2006. godine, autori su došli do zaključka da je većina SDI u zemljama u razvoju sa srednjim nivoom dohotka bila vertikalna – u vreme pada trgovinskih barijera i slabljenja finansijske kontrole, strani investitori iskoristili su situaciju i prednosti nižih troškova i jeftine radne snage u zemljama u razvoju. To je dalo jak podsticaj pojedincima u zemljama domaćinima da što pre uđu na tržište rada i odustanu od visokog obrazovanja. Uticaj SDI na visoko obrazovanje u zemljama u razvoju takođe bi trebao da zavisi i od greenfield i brownfield investicionih projekata. Greenfield projekti zahtevaju dosta vremena pre nego što se može osetiti njihov uticaj na povećanje tražnje za akumulacijom ljudskog kapitala, a time i na visoko obrazovanje. Najvrednije su upravo zbog osnivanja potpuno novih kapaciteta, što je, između ostalog, šansa za zapošljavanje visokokvalifikovanih stručnjaka. Što se tiče brownfield projekata, njihov uticaj na visoko obrazovanje trebao bi biti prilično ograničen, s obzirom na to da su najčešće vezani za iznajmljivanje jeftine radne snage, uz određenu obuku na poslu sa ekspatrijatima, što može ali i ne mora da utiče na obrazovanje zemlje domaćina, ali svakako treba biti na oprezu sa ovim projektima.

Mustafa i Valerica [8] u svom radu pošli su od Zhang-Markusen (ZM) teorije, a zatim su je testirali, u cilju otkrivanja veze između obrazovanja i SDI. ZM teorija polazi od pretpostavke da postoji inverzna (konkavna) veza u obliku slova U između SDI i humanog kapitala, a zemlje grupiše u kategorije dohotka (nizak, srednji i visok nivo dohotka) [9]. Zbog toga zemlje sa niskim nivoom zarada i humanog kapitala ne mogu privući SDI. Prema ZM teoriji, raspoloživost kvalifikovane radne snage u zemlji domaćinu predstavlja direktan zahtev multinacionalne kompanije (MNK) [2]. To znači da MNK neće investirati, čak i da su zarade nekvalifikovane radne snage u zemlji domaćinu veoma niske, ukoliko postoji nedovoljna količina humanog kapitala.

Slika 1. Inverzna U-veza između SDI i humanog kapitala [8]

Na Slici 1 prikazana je pomenuta inverzna U-veza između SDI i humanog kapitala. MNK će investirati onda kada zemlja domaćin može da ponudi određeni nivo kvalifikovane radne snage. MNK postaju sve više svesne značaja veština, znanja i stručnosti za njihovu proizvodnju. Zato su u potrazi za radnom snagom koja poseduje znanja iz oblasti inženjerstva, informacionih tehnologija, organizacionih veština i poslovne administracije. Mustafa i Valerica ispitali su ZM teoriju i došli do saznanja koja je delimično podržavaju. Utvrđeno je da je nivo SDI značajno veći u zemljama sa većim nivoom obrazovanja radnika. Ova U-veza jača je u slučaju zemalja sa srednjim nivoom dohotka, a slabija u zemljama sa niskim i visokim nivoom dohotka, jer su zemlje sa niskim nivoom dohotka manje kompetentne na tržištu SDI, zbog niskih zarada i nekvalifikovane radne snage.

Andreas [10] u okviru jednog istraživanja na mikro-nivou sprovedenog van Nemačke, zaključuje da se SDI kreću ka zemljama koje obiluju kvalifikovanim radnom snagom.

Miao i Sunny [11] govore o značaju kvaliteta i kvantiteta obrazovanja. U svom radu oni govore o tome da je važno uzeti u obzir kvantitet obrazovanja (npr. godine školovanja), ali da to nije dovoljno, već je potrebno u razmatranje uzeti pored kvantiteta i kvaliteta obrazovanja. Autori su ispitivali ulogu kvaliteta obrazovanja u privlačenju SDI. Zaključili su da kvalitet obrazovanja varira od zemlje do zemlje, i da jedna godina obrazovanja ne stvara istu količinu stečenih znanja u različitim zemljama.

3. ZAKLJUČAK

U današnje vreme zemlje u razvoju u SDI vide ključ privrednog razvoja. To je jednim delom tačno, jer SDI jesu najprihvatljiviji oblik angažovanja privatne strane štednje u procesu finansiranja privrednog razvoja. Brojni pozitivni efekti motivišu zemlje potencijalne domaćine da teže privlačenju SDI (povećanje deviznog priliva i izvoza, transfer tehnologije, zapošljavanje domaće radne snage, uključivanje domaće proizvodnje robe i usluga u međunarodne tokove, i sl.). Međutim, pre nego što se upuste u razmišljanje o svemu onome što mogu dobiti putem SDI, zemlje potencijalni domaćini trebaju realno sagledati šta je to što investitorima mogu da ponude, tačnije čime

ih mogu privući. Veliki je broj faktora koji utiču na privlačenje SDI, među kojima se navodi veličina tržišta, jeftina radna snaga, i sl. Međutim, danas, u vreme naučno-tehnološke ekspanzije, sve se više navodi i kvalitet obrazovanja radne snage. To znači da stranim investitorima više nije stalo samo do kvantiteta jeftine radne snage kojom bi popunili svoje „radionice znoja“, već i do kvaliteta veština i znanja koje radnici poseduju. Visoko obrazovanje je investicija pojedinaca kao individua, pa oni očekuju adekvatne plate u budućnosti kao povraćaj na investiciju. Ukoliko u budućnosti to ne bude slučaj, radnici će biti demotivisani jer su učinili neisplativu investiciju u matičnoj zemlji, pa će bolje plaćena radna mesta potražiti u razvijenim zemljama, kako bi neisplativu investiciju preveli u isplativu. Radno-intenzivne SDI su važne i korisne, ali ih treba smanjiti i pustiti da dominantnu ulogu preuzmu kapitalno-intenzivne SDI, jer su one važnije za obrazovanje jedne zemlje. Slično treba učiniti i sa vertikalnim SDI, a fokusirati se na horizontalne SDI. Veliki problem mnogih zemalja, a naročito zemalja u razvoju, jeste nesklad između stručnog i teorijskog obrazovanja, kao i neusklađenost nastavnih planova fakulteta sa tražnjom na tržištu rada. Da bi zemlja privukla SDI, ovaj nesklad mora biti prevaziđen, a država iz budžeta vršiti veća izdvajanja za obrazovanje.

4. LITERATURA

- [1] Elise Wendlassida, Sampawende Jules Tapsoba, *Education Systems and Foreign Direct Investment : Does External Efficiency Matter?*, IMF Working Paper, WP/17/79, 2017.
- [2] Agnieszka Dorożyńska, Tomasz Dorożyński, *The role of human capital in attracting FDI the case of the Lodz region*, Studia Prawno-Ekonomiczne, XCII (92), 221-241, 2014
- [3] Sjoerd Beugelsdijk, Roger Smeets, Remco Zwinkels, *The impact of horizontal and vertical FDI on host's country economic growth*, International Business Review, Vol. 17, 452-472, 2008.
- [4] Vasile Alecsandru Strat, *The relationship between the education system and the inflows of FDI for the Central and East European EU new member states*, Romanian Journal of Economics, Institute of National Economy, Vol. 41(2(50)), 76-92, 2015.
- [5] Galina Hale, Mingzhi Xu, *FDI effects on the labor market of host countries*, Federal Reserve Bank of San Francisco Working Paper, 2016-25, 2016.
- [6] Constantina Kottaridi, Konstantina Louloudi, Sotiris Karkalakos, *Human capital, skills and competencies: Varying effects on inward FDI in the EU context*, International Business Review, 2018.
- [7] Mazhar Mughal, Natalia Vechiu, *Does FDI promote higher education? Evidence from developing countries*, Norwegian University of Life Sciences (UMB), 2009.
- [8] Mustafa Seref Akin, Valerica Vlad, *The Relationship between Education and Foreign Direct Investment: Testing the Inverse U Shape*, European Journal of Economic and Political Studies, ejeps-4 (1), 2011.
- [9] Kevin Honglin Zhang, James R. Markusen, *Vertical multinationals and host-country characteristics*, Journal of Development Economics, Vol. 59, 233-252, 1999.
- [10] Andreas Waldkirch, *The structure of multinational activity: evidence from Germany*, Applied Economics, 42, 3119-3133, 2010.
- [11] Miao Wang, M. C. Sunny Wong, *FDI, Education, and Economic Growth: Quality Matters*, International Atlantic Economic Society, Atl Econ J (2011) 39: 103-115, 2011.